

Sisällys

Opiskelijalle	5
Kurssin oheiskirjallisuus	7
1. opiskeluyksikkö	
LAULUN MAHTI JA SÄKEIDEN LIIKE	
– Mitä lyriikka on?	11
– Runon ulkoasu ja hieman historiaa	17
– Etäopettajalle tarkastettavaksi lähetettävät tehtävät	22
2. opiskeluyksikkö	
RUNON RETORIikkaA	
– “Olemisen ajattelua” vai keinojen arsenaali	24
– Lausemuodot eli figuurat	26
– Kysymys, huudahdus ja puhuttelu	27
– Antiteesi, paradoksi ja ironia	29
– Toisto	31
– Ellipsi – aukoilla ilmaiseminen	35
– Etäopettajalle tarkastettavaksi lähetettävät tehtävät	37
3. opiskeluyksikkö	
RUNON KUVALLISUUS	
– Miksi puhut heille vertauksin?	39
– Vertaus, metafora ja muita kielikuvan lajeja	43
– Siksi puhun heille vertauksin	48
– Etäopettajalle tarkastettavaksi lähetettävät tehtävät	51

4. opiskeluyksikkö

ELÄMÄNI PÄIVÄT JA YÖT RUNON MATERIAALIKSI

- Muistojen pysyvyys	53
- Unennäkö on tietoa	55
- Hänjokamuistaa	58
- Etäopettajalle tarkastettavaksi lähetettävät tehtävät	61

5. opiskeluyksikkö

RUNON RYTMISTÄ JA METRIIKASTA

- Rythmi	63
- Määrämittainen runo	65
- Soinnut	69
- Tanka ja haiku	72
- Etäopettajalle tarkastettavaksi lähetettävät tehtävät	76

6. opiskeluyksikkö

RUNON VIESTIVYYS

- Runon hengitys, puheen rytmi	78
- Kirjoitan itselleni – jätän viestin	82
- Etäopettajalle tarkastettavaksi lähetettävät tehtävät	88

Kirjallisuuden sanastoa	90
Lähdekirjallisuus	100
Jatko-opiskelumahdollisuuksia	105

Opiskelijalle

Sanalla runous on kahdenlainen merkitys. Laajasti ymmärrettynä se tarkoittaa koko sanataidetta, johon lyriikan lisäksi kuuluu perinteisen jaon mukaan epiikka eli kertomataide sekä draama. Suppeassa mielessä runous-sana tarkoittaa vain lyriikkaa, jonka vastakohta on proosa, suorasanaisten kirjallisuus. Runous-sanan lyriikka-merkitys on nykyisin yleisempi, ja käytämme sitä tälläkin kurssilla.

Tämä kuusi opiskeluyksikköä käsittävä kurssi on tarkoitettu lyriikan lukijoille, jotka myös itse kirjoittavat runoja. Lukeminen tukee kirjoittamista ja päinvastoin, eikä noita kahta aina voi edes erottaa: runon tulkitsijahan on kuin kirjoittaja, joka "jatkaa" runoa sen aukkoja täyttämällä ja solmukohtia avaamalla. Kurssin tehtävissä on otettu huomioon molemmat roolit, sekä kirjoittajan että lukijan. Kenties luot tällä kurssilla elämäsi ensimmäisen runon. Tai ehkä innostut nyt vasta oikein tutkailemaan lyriikan maailmaa.

Pääosassa tällä kurssilla on moderni runous. Tärkeimpiin historiallisiin linjoihin viitataan lyhyesti, mutta kokonaiskatsausta lyriikan tyyliperiodeihin tai perinteisiin lajeihin (oodi, elegia, sonetti ym.) ei luoda. Runon ominaisuuksiin ja sen kirjoittamisen ongelmiin keskitytään tämän hetken näkökulmasta. Joka opiskeluyksikkö sisältää runsaasti esimerkkiaineistoa, enimmäkseen suomalaisesta lyriikasta. Lopussa on pieneksi "hakuteokseksi" sopiva kirjallisuuden sanastoa esittelevä liite.

Lähetä tehtävävastauksesi tarkastettaviksi kurssin etäopettajille. Näin avaat heidän kanssaan keskustelun runoudesta. Saat palautetta omista, kurssiin liittyvistä teksteistäsi ja kommentteja esseevastauksesi ajatuksista. Muista merkitä kaikkiin lähettämiisi papereihin nimesi, numerosi, aineen nimi ja opiskeluyksikön numero. Ota vastauksista itsellesi kopio ja arkistoi ne kansioon yhdessä palautteen kanssa.

Kurssin ovat laatineet Liisa Enwald ja Seija Viitaniemi-Lahtinen. Kunkin opiskeluyksikön yleisotsikon alla on nimi-kirjaimin mainittu, kumpi tekijöistä kantaa luvusta päävastuun. Sellaisista alaluvuista, joissa tuota merkintää ei ole, he vastaavat yhdessä. Liisa Enwald, joka opettaa sanataidetta Oriveden opistossa, on lyriikan tutkija ja toiminut pitkään kriitikkona. Seija Viitaniemi-Lahtinen on runoilija ja kirjallisuusterapiaohjaaja.

Rainer Maria Rilke sanoi 1908 kirjeessään nuorelle runoilijalle: "Taidekin on vain yksi tapa elää, ja siihen voi tietämättään valmistautua olemalla niin tosi kuin pystyy."

Opiskeluiloa!

Kurssin oheiskirjallisuus

Lukuvinkkejä ja teosluetteloita on kurssivihossa esitelty kolmella tapaa. Ensiksi on kyse teoksista tai artikkeleista, joiden lukemisen voi katsoa kuuluvan kurssiin ja joista saat opiskelun edetessä eri tehtäviä. Nämä kirjat luetellaan tässä jaksossa ennen opiskeluyksiköitä, jotta voit jo etukäteen hankkia niitä käsiisi. Tosin, jos jotain teoksista et millään löydä, suorituksesi ei siihen kaadu; aina voit neuvotella etäopettajasi kanssa korvaavista kirjoista.

Kunkin opiskeluyksikön lopussa on lisäksi lista aihepiiriin liittyvistä teoksista, joihin perehtyminen saattaa syventää tai täydentää opiskelemaasi. Voit katsella noita kirjoja kiinnostuksesi mukaan, välttämättömiä ne eivät ole, osa niistä on varsin teoreettisia, osa kapeaan erityisalueeseen liittyviä. Ota ne lukuvinkkeinä ja etsi omatoimisestikin teoksia, jotka liittyvät opiskeluyksiköiden aiheisiin. Kirjastovirkailijat auttavat varmasti.

Kurssivihon lopussa on lähdeluettelo niistä teoksista, joita kurssissa on siteerattu tai joita tekijät ovat muuten käyttäneet lähteinään. Ehkä löydät sieltäkin kiintoisaa luettavaa. - Ja toki luet kurssia käydessäsi myös koko joukon runoja, niin kotimaisia kuin käännettyjä. Tämän jakson lopussa on ehdotelma lyyrikoista, joihin kannattaa tutustua ja joista valitset muutamia tarkempaan tutkailuun.

Jos kiinnostuksesi runoon on teoreettista ja jos aiot esim. opiskelemaan kirjallisuutta, sinulle voi suositella lyriikasta laadittuja väitöskirjoja, joita meillä on 80-luvulta alkaen julkaistu suhteellisen paljon. Niitä ovat tehneet mm. Satu Grünthal (suomalaisesta balladista), Tuula Hökkä (Eeva-Liisa Mannerista), Tuomo Lahdelma (unkarilaisesta Endre Adysta), Pertti Lassila (Tulenkantajista), Hannu Launonen (Suomalaisen runouden struktuurianalyysia), Tero Liukkonen (Tuomas Anhavasta), Pirjo-Maija Toivonen

(Aila Meriluodosta), Sinikka Tuohimaa (Eeva-Liisa Mannerista), Auli Viikari (vapautuvista mitoista) ja Liisa Enwald (Mirkka Rekolasta). Myös Markku Envallin aforismia käsittelevä väitöskirja on lyriikan kannalta kiinnostava. Viittaa tämän kurssin lähdeluetteloon.

Varsinaisista kirjoittamisen oppaista on runon harrastajalle toisenlaista, käytännöllisempää iloa. Oppaisiin viitataan kurssilla pitkien matkaa, tässä listattakoon vain yhteenvedonomaaisesti teokset Runouden kuntokoulu (Ahti & Toivonen), Kirjoittajan eväät (toim. Lehtonen & Tiihonen), Oriveden opit (toim. Ekholm ym.), Kirjoittajan työt (toim. Väinö Kirstinä), Luova kirjoittaminen (Heikkilä & Kantola), Luova kirjoittaja (Enwald) ja Kynäniekka (Yleisradion julkaisusarja). Ulkomaisia kirjoittamisen oppaita ei juuri ole suomennettu, mutta halutessasi saat opettajaltasi niistä tietoja.

Kirjallisuus, joka kuuluu tämän kurssin opiskeluun

1. opiskeluyksikkö

Kaplinski, Jaan (1975/ 1982), Mitä on runous? Esseevalikoimassa Olemisen avara hiljaisuus. Valikoinut ja suomentanut Juhani Salokannel. Keuruu: Otava.

Kirstinä, Väinö (1977), Näkyvien runojen koulukunta. Esseekoelmassa Kirjarovioiden valot. Helsinki: Tammi.

2. opiskeluyksikkö

Ahti, Risto – Toivonen, Markku (1988), Runouden kuntokoulu. Jyväskylä: Kirjapaja.

Rekola, Mirkka (1991), Miten kirjani ovat syntyneet. Samannimisessä esseeantologiassa, toim. Ritva Haavikko. Juva: WSOY. (Rekolan puheenvuoro on julkaistu myös hänen vuoden 1997 koottujen runojensa esipuheena: Rekola, Mirkka, Virran molemmin puolin. WSOY.)

3. opiskeluyksikkö

Biedermann, Hans (1993), Suuri symbolikirja. Suom. Pentti Lempiäinen. Porvoo: WSOY.

Kantokorpi, Mervi ym. toim. (1990), Runousopin perusteet. Vammala: Helsingin yliopiston Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus. Teoksesta nimenomaan lyriikkaa käsittelevä Auli Viikarin artikkeli (sitä tarvitset myös 5. opiskeluyksikössä, silloin runomittoja, tässä kuvallisuutta koskevaa osaa).

4. opiskeluyksikkö

Amiel, Henri (1882/ 1951), Uneksijan päiväkirja. Suom. J. O. Hollo. Helsinki: WSOY.

Andersson, Claes (1987), Unen ja runon kielestä. Suom. Risto Hannula. Teoksessa Unen veräjä on auki. Toim. Leena Sippola ja Laura Virkki.

Selja, Sirkka (1985), Unitie. Helsinki: WSOY.

5. opiskeluyksikkö

Anhava, Tuomas (1968), Kuuntelen, vieras. Valikoima klassisia japanilaisia tanka-runoja. Helsinki: Otava. (Tutustu, mikäli mahdollista, myös Anhavan suomentamaan tanka-valikoimaan Oikukas tuuli.)

Kanteletar elikkä Suomen kansan vanhoja lauluja ja virsiä (1982), 14. painos. Vaasa: SKS (tai jokin muu suomalaisten muinaisrunojen valikoima).

Virsikirja tai muu valikoima laululyriikkaa (koululaulukirjoista aina rocklyriikkakokoelmiin).

6. opiskeluyksikkö

Ihanus, Juhani (1995), Runon elämysvirrat. Teoksessa Vaieita vai sanoa. Toim. Juhani Ihanus. Helsinki: Kirjastopalvelu.

Rilke, Rainer Maria (1929/ 1993), Kirjeitä nuorelle runoilijalle. Suom. ja toim. Liisa Enwald. Orivesi: TAI-teos.

Lisäksi runokokoelmia ja -antologioita eri ajoilta ja eri maista. Hyviä antologioita ovat esim. Aale Tynnin toimittama **Tuhat laulujen vuotta** ja Veikko Polameren toimittama **Runojen kirja**. Seuraavista 40 kotimaisen ja 15 ulkomaisen nimen luettelosta toivomme sinun valitsevan vähintään viisi kotimaista ja kolme ulkomaista lyyriikkaa. Mikäli heiltä on julkaistu kootut runot, tutustu niihin, tai lue tarkoin ainakin yksi kokoelma kultakin. Tarkkaa myös kokoelman rakentumista, osastojakoa (vaikka kokoelman laatiminen ei tällä lyriikan peruskurssilla kuulukaan ohjelmaan). Valitse lyyri-

kot mieluiten hiukan eri kausilta. Tässä heidät luetellaan aakkosjärjestyksessä, mutta esim. kirjastoista löydät tietoa myös siitä, mihin aikaan he kuuluvat.

Postita ensimmäisen tehtävälähetyksen mukana opettajallesi lista valitsemistasi lyyrikoista.

Kotimaiset

Risto Ahti, Kari Aronpuro, Gunnar Björling, Bo Carpelan, Paavo Haavikko, Aaro Hellaakoski, Pentti Holappa, Jouni Inkala, Helvi Juvonen, Uno Kailas, Viljo Kajava, Riina Katajavuori, Väinö Kirstinä, Aleksis Kivi, Eila Kivikkaho, V. A. Koskenniemi, Kirsi Kunnas, Eino Leino, Juice Leskinen, Rakel Liehu, Eeva-Liisa Manner, Otto Manninen, Arto Melleri, Aila Meriluoto, P. Mustapää, Lassi Nummi, L. Onerva, Markku Paasonen, Jyrki Pellinen, Maila Pykkönen, Risto Rasa, Mirka Rekola, Pentti Saarikoski, Kaarlo Sarkia, Helena Sinervo, Edith Södergran, Arja Tiainen, Ilpo Tiihonen, Sirkka Turkka, Lauri Viita, Gösta Ågren.

Ulkomaiset

Allen Ginsberg, T. S. Eliot, Hafiz, Nazim Hikmet, Ferenc Juhasz, Edgar Lee Masters, G. C. Lorca, Vladimir Majakowski, Michelangelo, Pablo Neruda, Ottavio Paz, Fernando Pessoa, Sylvia Plath, Rainer Maria Rilke.

1. opiskeluyksikkö

LAULUN MAHTI JA SÄKEIDEN LIIKE

(L.E. & S.V-L.)

MITÄ LYRIIKKA ON?

(L.E.)

Sinä luet runoa. Edessäsi on aivan erinäköinen teksti kuin lehtiuitinen tai luku romaanista. Rivit eivät täyty säännöllisesti laidasta laitaan, vaan ovat eripituisia, näyttävät kuin katkeilevan ja kääntyilevän keskeltä lausettakin. Havaitset loppusointuja, tunnet laulavan rytmin tai lauseet ovat outoja tavalliseen kielenkäyttöön verrattuna tehden ne vaikeaksi lukea:

Myrsky ajaa sanojani
kuin punaisia syyslehtiä
nostaa ne puiden latvojen yli
katso:
auringonpyörre

(Henry Parland, suom. Brita Polttila)

Jos luet säätiedotusta tai toisaalta asiatekstiä kirjoittamisesta, sanat eivät nouse latvojen yli eivätkä muutu auringonpyörteeksi. Myrsky ja aurinko ovat miltei vastakkaisia asioita, niiden yhdistäminen ei tunnu loogiselta. Mutta runon kieli on toisenlainen: se antaa syyslehtien liittyä sanoihin, nousta pyörteeksi puiden yli ja näkyä aurinkona. Runon lukemisen voi aloittaa lopustakin, katse

voi liikkua pystysuunnassa alhaalta ylös. Silloin auringonpyörteestä tulee myrskyn määre, sisarsana ainakin. "Runo on monille vaikea asia, kun he eivät huomaa/ että meret kasvavat metsien yllä." Tämä on Jyrki Pellisen runo ja kertoo jotain lyriikan lukemisen yksinkertaisuudesta ja vaikeudesta. On kyse huomaamisesta, mutta todella huomatakseen on hyvä vaihtaa näkökulmaa. Katsetlet tyynestä lammesta puita – eivätkö ne, ylösalaisin ollessaan, näytäkin kirkkaammilta kuin rannalla puut.

Katselukokeen voi tehdä myös lehti uutisen äärellä. Samalla se on lukukoe, proosan ja lyriikan ominaispiirteiden testi. Valitset jonkin uutisen tai otsikon, leikkaat sen irti, saksit rivejä niin, että tekstin eteneminen katkeaa aina säkeen vaihtuessa. Tulos voi näyttää tällaisesta:

Kuluttaja-asiamies
siivoaa internetiä

Tai:

Hirvi
ylivoimainen
Euroopan cupissa.

Säe säkeeltä luettuna teksti saa konkreettisuutta, ja jok'ikisen sanan kaikki sisällöt pääsevät esiin. Tämä taas siirtää asiainformaation, uutissanoman, taustalle. Siivoamisesta herää toiminnallinen mielikuva. Hirvi on enemmän yleis- kuin erisnimi: emme ajattele Hirvi-nimistä miestä, vaan nelijalkaista metsien asukasta, ja kun se pelaa - jopa ylivoimaisena - Euroopan cupia, kuva on huvittava. Sekä Euroopan cup että eläin saavat lisämerkitystä toisistaan. Näin teksti puhuu ohi riviensä, yli sanojensa perussisällön. Järkevyydestään se menettää jotain, mutta saa lisäksi sisällön rikkautta, tiheää, monitasoista merkitystä.

Ei ole kovin "järkevää" myöskään sanoa, että postiluukusta tipahti karhu. Tällaisia lauseita kuitenkin käytämme. Niissä on pohjana kuvakieli, keino, joka on lyriikan ilmaisussa tärkeä ajatusten tiivistäjä ja aistien lataaja. Sekin saa "meret kasvamaan metsien yllä" - tai huomaamaan, että niinhän ne jo tekevätkin. Kuvakieltä

on arkipuhunta täynnään: paitsi karhuilla, kotimme täyttyy nykyisin hiirillä, WC-ankoilla, pulloilla joissa on kaulat, jalallisilla ja jalattomilla laseilla, koneilla joissa on rumpu tai kita. Runo- ja arkikielen välillä ei ole perustavaa eroa. Kuitenkin runon ja asiatekstin lukeminen on äärimmäisen erilaista. Vaikeuksiin joudutaan, jos käytetään molempiin samaa lukutapaa.

Rivien pysähdyttävä eripituisuus, *säejako*, on siis lyriikan näkyvä tuntomerkki. *Säe* on erotettava *säkeistöstä*, joka on useiden säkeiden kokonaisuus ja toistuu tavallisesti tasapituisena. Perinteisessä runoudessa ja lauluissa on säkeistöjä, "värssyjä". Suomeen "värssy"-sana tulee ruotsin kautta latinasta, jossa sana *versus* tarkoittaa toisaalle kääntymistä. Englanniksihan säe on *verse*. Voimme ajatella, että runon säkeiden rajoilla ajatus joutuu tekemään pienehkö käänteitä, vähintään seisautumaan. Säkeistöjen rajalla, näin voi karkeista sanoa, tämä tapahtuu vielä hitaammin ja voimakkaammin.

Alussa siteeratussa Parlandin runossa sanat katso ja auringonpyörre ovat yksinään säkeinä. Sillä on runon sisällön kannalta merkitystä: raamatullisessa tyyliässä pieni kehoitus katso ennakoiki aina tarinan käännettä tahi loppuopetusta, se viittaa johonkin yllättävään, yhtä kaikki tärkeään. Parlandin runossa loppusäkeen ainoa sana auringonpyörre on tuota ydintä. Mutta lyhyen katso-säkeen viestissä on muutakin. Se kirjaimellisesti nostaa lukijan silmät näkemään tarkemmin, huomaamaan syysmyrskyssä aurinkoa. Runon visuaalisuus korostuu. Runo puhuu aisteillemme.

Millä sanoilla runoa ja runon kieltä nimitetään? Mitä nuo sanat ovat eri kielissä? Tästä saamme avainta siihen, mitä lyriikka on. Vaikea sitä onkin yksioikoisesti määritellä. Puhumme kuvakielestä, kuvallisuudesta, lyriikan keskeisenä keinona, ja samalla vihaamme runojen visuaalisuuteen. Parlandin tekstissä näemme punaista, oranssia ja jotain hyvin liikkuvaa, ympyriäistä. Runo vetoaa myös tunto- ja liikeaistiin, jossain määrin kuuloonkin. Tämä tietysti tapahtuu epäsuorasti, mielteiden kautta. Lisäksi runo puhuu näköaistille: vasensuoran ja rikutun oikean reunan väliin muodostuu jännitettä.

Lyriikan ilmaisutapa jaetaan kolmeen alueeseen: näköaistiin vaikuttavaan *fanopoeiaan*, kuulolle puhuvaan *melopoeiaan* ja vihdoin *logopoeiaan*, joka tarkoittaa runon merkityssisältöä, sitä miten se puhuu älylle. Perinteisessä runossa *melopoeia*, melodiisuus ja musiikillisuus, on kuvallisuuttakin tärkeämpi. Runo ja laulu ovat vanhastaan synonyymeja. Nytemmin ne ovat eriytyneet; puhumme laulun sanoittamisesta tai runon säveltämisestä lauluksi. Runouden *lyriikka*-nimitys viittaa runon musiikilliseen alkuperään. Runo, laulu ja lyyrasoitin kuuluivat yhteen, usein niihin liittyi vielä tanssi, uskonnollinen tai muu rituaali. Antiikin Kreikassa puhuttiin muusisista taidoista, joita olivat mm. laulu, runo ja soitto. Kun sanotaan, että runous on kansojen äidinkieli, ajatellaan tuota ikivanhaa tapaa puhutella jumalia laulaen - runoa laulaen. Runo eli suusta suuhun ja kulki perintönä, sidottu rytmi auttoi sen muistamista, puhuttiin laulaen, eikä yksilöllistä, erillistä lyyrikonroolia ollut samoin kuin nyt. Oli toki "Orfeuksia", jotka lepytivät ja lumosivat maata ja taivasta loisteliaalla laulullaan. Meille tutumpi laulajamestari on Väinämöinen. Mikä näissä hahmoissa on tarua ja mikä totta, sitä me kirjoina julkaistuun lyriikkaan tottuneet emme varmasti tiedä. Kantelettaren laulaja sanoo näin:

Noita laulan joita taian,
ennen kuultuja kujerran,
ennen saatuja sanoja,
opituita ongelmoita,
taaton saamia sanoja,
vanhemman varustamia.
Niit' ennen isoni neuvoi,
oma vanhempi opetti
kahen tietä käyessämme,
kolmin kolkutellussamme.
Ei sanat salahan joua
eikä luottehet lovehen,
mahti ei mene maan rakohon,
vaikka mahtajat menevät.

Runo on kiinni yhteisössä ja perinteessä, sukupolvien ketjussa. Se on siinä yhä, vaikka laulaminen ei ole enää konkreettisesti suusta suuhun siirtyvää. "Opituista ongelmoista" ei lauleta salassa, vaan lähetetään eteenpäin, jotta säilyisi "sanan mahti", sittenkin kun

mahtajat ovat manan majoilla.

Nykysuomalaisena vastineena noille esiäitimme sanoille voi pitää Elsa Niilekselän loitsumaista uhittelua, joka on julkaistu Lehtihaarava-antologiassa (WSOY 1979):

ETO ELÄJÄ

Niinpä kauan karjahtelen,
hurjaluonto huuvahtelen,
kun käy päässäni pämäkkä.

Usutan ukot vihaset
kimppuuni kipakat akat.

Kun on kuultu kukkumiset
nauran naamanahkallani
siristän silmävesiä.

Että on eto eläjä
saanu sanoa sanansa
karmiensa karskutella.

Tässä puhuu jo yksilöitynyt runoilija: oma uhma ja into on ilmais-tava, vaikka yhteisö nousisi vastaan. Yhteisöähän oikeastaan pi-tääkin herätellä – runoilijan tehtävänä on myös herättely, sellaisen logopoeian, ajatuksen, lietsominen, joka ravistaa vanhoja tottu-muksia, rikkoo kaavoja, “huuvahtelee” niin että yllätykset sinkoi-levat ja maailma muuttuu, edes hivenen. Edes yhdessä lukijassa.

Lyriikka on nykymerkityksessään yllätyksellistä, tiheää ilmaisua. Runous on saksaksi *Dichtung*, sama kuin tiivistäminen, tosin sanan väitetään tulleen latinan *dictare*-verbistä, joka tarkoittaa kirjuri-toimen harjoittamista. Runoilija (*Dichter*) on siis kirjuri, yhteisön-sä tärkeä jäsen, joka valpastuttaa aisteja – näön ja kuulon lisäksi heräävät monesti maku-, haju- ja tuntoaisti. Konkretian ja yksityis-en välityksellä runo ilmaisee yleistä ja sanoo ajatuksensa myös tunteisiin vedoten, vahvan läsnäolon tunnun synnyttäen. Runossa puhuva lyyrinen minä samastuu usein sinään ilman että asiaa osoitetaan kovin näkyvästi. “Suoraan ikkunastani/ maailman

syvyys.” Tämä Lassi Nummen runo avaa lukijalleen lyyrisen minän välityksellä ikkunan – koko maailman – syvyyden. Aukko on kapea, näkymä laaja. Ja maailma piilevästi puhuteltu: sinä. Noita kahta riviä voi pitää myös vertauskuvallisena puheena runoudesta, kirjoittamisestakin. Eeva-Liisa Mannerin tunnetussa Teoreema-runossa taas korostuu lyriikan paradoksaalisuus, salaisuus, hiljainen liike, kahden rajalla oleminen: “Proosa olkoon kovaa, se herättäköön levottomuutta./ Mutta runo on kaiku joka kuullaan, kun elämä on mykkää:// vuorilla liukuvat varjot: tuulen ja pilvien kuva,/ savun kulku tai elämän: kirkas, hämärä, kirkas -.” Lopulta runoa verrataan kirjeeseen “joka tulee kaukaa ja työnnetään oven ali” ja joka on “niin suuri ja valkea että se täyttää talon”. Siis viesti kuitenkin, lovesta tullut vaan ei sinne jäävä.

Laulun, lyyran taiteen, äänensävyt ovat vain aikojen kuluessa muuttaneet ilmettään. Joukkovoimaa herättelevä taistelurunous eroaa keskuslyriikasta, minän hiljaa läsnäolevasta, kuvilla itseään ilmaisevasta ajattelusta. Sitä pidetään nykyisin runon perustyyppinä, mutta silläkin on pitkät perinteensä: se juontaa antiikin *melos*-tyyppiseen runouteen. Yhtä kaikki visuaalisuus – aivan konkreettisesti säejako, runon *typografia* tai *asemointi* – on modernissa runossa entistä tärkeämpi: sillä todella ilmaistaan, ei vain kerrata tiettyä kaavaa. Toisaalta runoja ei enää osata ulkoa siinä määrin kuin selkeän laulullisuuden kausina. Miten monta sinä osaat? Kuinka toimit runoa lukiessasi: “lausutko” sitä hiljaa, kenties hyräiletkin? Vai annat “vain” mielesi liikkua kuvasta kuvaan, ratkot kuva-arvoituksia, pohdit sanojen saloja?

Mutta runon arvoitusta ei pidäkään ratkaista yksioikoisen selvästi. Runo ei vaadi selitystä, vaan houkuttaa lähestymään sen arvoitusta: tulkitsemaan. Runon ympärille jää tilaa – konkreettisesti, kun säkeet eivät täytä sivua. Myös runon kirjoittajalla on oltava paljon tilaa. Yhtä kaavaa ja reseptiä tai kieltolistaa ei ole; on mielen liike, sanojen lukemattomat mahdollisuudet. Jos muunnan runoksi fraasin “ole hyvä” ja kirjoitan hyvän omalle rivilleen, mieli kääntyy (vrt. *versus!*) muistamaan eettisen käskyn (sinun tulee olla hyvä) ja heti seuraavaksi sen mahdollisuuden tai mahdottomuuden. Mitä arkipuheessa siis oikeastaan sanomme? Tätäkin lyriikka kysyy, se on kielen testi. Hannu Launonen (1984) sanoo runous-

tutkimuksessaan, että runo pitää kielen kuohkeana kuten kastemato mullan.

RUNON ULKOASU JA HIEMAN HISTORIAA

Kirjoittamaton kirjallisuutemme on vanhaa ja maailmalla arvostettua. Tämä on melkein yllättävää, kun tiedämme, miten lyhytikäinen kirjoitettu kirjallisuutemme on ja miten vaatimatonta meidän vanhempi niinsanottu taidrunoutemme. Aleksis Kivihän (1834-1872) vasta käynnisti suomenkielisen sanataiteen, romaanin (Seitsemän veljestä 1870) ja näytelmän (Nummisuutarit 1864) lisäksi runouden (Kanervala 1866).

Suomalaisen taidrunouden katsotaan kuitenkin alkaneen 1500-luvun keskivaiheilla. Mikael Agricola sepitti vanhimmat painetut runomme käyttäen länsieurooppalaista ketjusäe- eli knittelimittaa. Ulkoasu oli tasaisen "pötkömäinen", kuten Kalevalan ja Kanteletaren runoissa.

Äinämöinen virret takoi,
Rahkoi kuun mustaksi jakoi.
Liekkiö ruohot, juuret ja puut
hallitsi ja senkaltaiset muut.
Ilmarinen rauhan ja ilman teki
ja matkamiehet edesvei. (-)

Muinaisklassiset runomuodot kotiutuivat meille 1700-luvulla. Vähitellen runot jakaantuivat uudemman kansanrunon tapaan säkeistöihin. Säejaolla oli jo tuolloin myös sisältöön liittyvää tehtävää. Abraham Poppius kirjoitti vuonna 1821:

Pyörikään perhana
Vankeudessa.

Minä en pelkää
Ahistuksessa
Vaivoja elämän,
hirmuja kuoleman,
Vaan pyrin eespäin, eespäin.

Aleksis Kiven pioneerityön jälkeen suomenkielinen kirjoitetturunous kasvoi nopeasti. Ensimmäinen kantajoukko, joka vaikutti 1900-luvun vaihteen molemmin puolin, kirjoitti määrämittaista, riimiteltyä runoa, mutta lyriikkamme ei silti elänyt umpiossa. Meille virtasi vaikutteita Keski-Euroopasta, jossa moderni runo orasti vuosisadan alun ns. -ismien sisällä: ekspressionismin, impressionismin, futurismin, surrealismin ym. Ajoittain meillä seurattiin mannermaan aikataulua kiihkeämmin kuin muualla Skandinaviassa. Melko nopeasti nouseva lyriikka irtaantui niin opettavan ja julistavan sisällön kuin ulkoasun kahleista.

Modernismin murros suomenkielisessä lyriikassamme ajoittuu Aaro Hellaakosken Jääpeilin ilmestymiseen 1928. Teos sai tyrmäysvastaanoton, ja tekijä vaikenä 12 vuodeksi. Jääpeilin näkyvintä modernismia olivat runon ulkoasuun liittyvät kokeilut.

Sen minkä Jääpeili suomenkielisellä puolella, teki ruotsinkielisessä runoudessamme Edith Södergranin (1892-1923) Dikter-kokoelma jo 1916. Södergran, jonka äidinkieli oli ruotsi, eli venäläisen kulttuurin alueella ortodoksisessa Raivolassa, opiskeli saksaksi Pietarin Petrischulessa ja hoidatutti itseään Fedor Dostojevskin ja Thomas Mannin romaanihenkilöiden lailla Sveitsin Davosissa. Södergranin vaikutuksesta runon tiukkojen kaavojen purku meillä käynnistyi jo 1910-luulla. Tosin hänen kokoelmansa (käytännössä vain parisenkymmentä mestarityötä) tulivat laajemmin suomenkielellä tunnetuiksi vasta paljon myöhemmin kuin Hellaakosken teokset.

Puhutaan ensimmäisestä eli 20-luvun modernismistamme, jonka piiriin Södergranin lisäksi liitetään mm. Gunnar Björling, Henry Parland ja Elmer Diktonius. Nämä suomenruotsalaiset modernistit tekivät yhdessä Hellaakosken ja hänen Jääpeilinsä kanssa tietä 40-50-luvulla tapahtuneelle modernismin toiselle aallolle. Hella-

koski kirjoittaa vuonna 1946: "Olin saanut kiinni vapaasta ja plastillisesta tyylistä, jonka mahdollisuuksilla ei ollut rajoja. On selvää, että vapauttajina olivat toimineet jatkuvat sormiharjoitukset, samaten kuin nopeat kirjalliset ja kuvaamataiteelliset partioiretket vanhoista ajoista nykypäivään asti. Kaivelin kirjoista nähtäville muinaisen Egyptin ja Orientin plastiikkaa. Yritin puristaa janoni pikariin mehut silloisista ranskalaisista modernisteista, sekä maalareista että runoilijoista. (--) Haaveilin kokonaan uudesta tyylistä, joka käyttäisi hyväkseen painoasunkin teknillisiä mahdollisuuksia, saadakseen sielunilmeen värähdyksen kiinni sanaan. Onhan runo nykyisin painotuote. Miksei se jo syntyessään ajattelisi typograafista muotoansa!"

Hellaakosken Keväisen junamatkan alkua:

Trolliusten vasarat
silmiäni takovat
hoi
mies herää!
kevät tekee terää!

juna juoksee jyskyttään
halki kenttään vihreään
rentukoita
kulleroita
kevään kultavasaroita
(-)

Runossa on riimitystä, mutta sen rytmisen jäsentäjä on junan jyskytys, ei metrinen (runomitallinen) kaava. Runo henkii myös futurismin koneromantiikkaa. Sanonnan keveys, melkein hurmio, ilmaisee liikettä ja iloa, aistivoimaisuudessaan runo riuhtaisee mukaansa kevääseen. Siinä yhdistyy herkästi syvä luonnon kokeminen ja esinemaailma.

Keväinen junamatka saisi tyystin toisenlaisen tunnelman, jos omavaltaisesti kaavoittaisimme säejakoa ja välimerkinkäyttöä vaikkapa tällaisiksi:

Trolliusten vasarat silmiäni takovat,
hoi mies herää! Kevät tekee terää.

Juna juoksee jyskyttään halki kenttäin vihreäin:
rentukoita kulleroita kevään kultavasaroita
(-)

Kiinnittämällä huomiota säejakoon, vasensuoran särkemiseen ja sisennyksiin runoon saadaan ilmaa. Laatikkomainen muoto ei ole suinkaan ainoa mahdollinen. Miten pitkästi ja mistä kohden säkeitä sisennetään riippuu paljolti sisällöstä: mitä halutaan painottaa, nostaa erityisesti esiin. Runon ainoa sisennetty säe saattaa olla sen sisällöllinen taitekohta. Näin on seuraavassa Mirkka Rekolan runossa:

Maa on kuollut kierroksilleen
maa on kuollut
 ja kukkii
terälehdille viilletty elämänpiiri.

Kuoleman vastakohtana kukkiminen nousee näin esiin, eikä vain se, vaan se paradoksi, että kuolemassa on kasvua, kukkimista – kuin suuri kukka, jonka terä on viilletty, “viilletty elämänpiiri”. Kukka itsessään on muodoltaan kuin rikottu kehä, ja runon laatikkomaisen ulkoasun ainoa “viilto”, aukko paikka, korostaa tätä. Näin typografia palvelee sanottavaa ja runon fanopoeia-puoli vaikuttaa monella tasolla.

Joissain runoissa taas säkeiden mielivaltaisen pirstonainen sijoittelu ilmaisee pelkästään puhemaisuutta, sen katkelmallisuutta. Tällaista hajasäerunoa kirjoitettiin etenkin 60-luvulla paljon. Pentti Saarikosken käännteentekevä kokoelma *Mitä tapahtuu todella* (1963) on siitä ensimmäinen selvä esimerkki.

Runon ulkoasu on osa sen viestiä. Kun kirjoitat, katso runoasi vielä jälkeinpäin kuin maalausta tai piirrosta etäältä, tai piirrä runolle ääri viivat. Sopiiko tähän sisältöön tämä muoto? Kertova runo voi haluta itsensä tasaiseksi laatikoksi tai pitkänomaiseksi putkeksi. Toisenlainen runo taas voi vaatia välirivejä, kahden tai yhden

sanan nostamista omaksi säkeekseen, ison ja pienen alkukirjaimen harkitusti yllättävää käyttöä, yleensä välimerkkien merkitysten pohtimista. Jos runo tuntuu vaativan pitkät ja leveät, rauhallisesti hengittävät säkeet, ei paperin koko, ATK-laitteiden oikku tai muu ulkoinen seikka saisi puristaa sitä kapseliksi. Liian tiheällä säejaolla ja muodon turhalla kapeudella voi syntyä vain ikävyyttä "katkoprosaa", jollei sanan yksinolo rivillään saa perustelua runon teemasta, ajatussisällöstä.

Typografisiksi kokeiluiksi voi kutsua niitä runoja, jotka lukijalle vihjeeksi tai huviksi on asemoitu selkeän kuvion muotoon. Tietokoneaikakaudella se on helppoa: jos runo kertoo viinistä, sen voi vaivatta muotoilla maljan näköiseksi. Tästä ei kuitenkaan pidä antaa tulla itsetarkoitusta tai maneeria. Niinsanottu näkyvien runojen koulukunta teki tällaista kokeilua osana konkretistista tai dadaistista ohjelmaansa. Väinö Kirstinä toi kokeilut Suomeen Luonnollisessa tanssissaan (1967). Joskus kuviointi voi kuitenkin olla myös liian helppo, pintavitsikäs keino. Jälkimaku voi olla samanlainen kuin ontuvan riimirunon. "Olkoon tämä runo/ ehjä niin kuin kananmuno", kirjoittaa Jukka Parkkinen eläinhahmonsa Kalevi Korpin suulla.

SUOSITELTAVAA KIRJALLISUUTTA

Breton, André (1924/ 1970) Surrealismsin manifesti. Suom. Väinö Kirstinä. Hämeenlinna: Karisto.

Hellaakoski, Aaro (1928), Jääpeili. Porvoo: WSOY.

Parland, Henry (1981), Hamlet sanoi sen kauniimmin. Suomentanut Brita Polttila. Juva: WSOY.

Etäopettajalle tarkastettavaksi lähetettävät tehtävät

Lue Kaplinskin essee runoudesta ja Kirstinän artikkeli näkyvien runojen koulukunnasta. Tutustu alustavasti valitsemiisi viiteen koti- ja kolmeen ulkomaiseen runoilijaan ja lähetä näiden suoritusten mukana opettajallesi heistä lista. Lue erityisen tarkasti yhdeltä listasi lyyrikoilta yksi kokoelma.

1. Tutustumistehtävä: Pohdi Kaplinskin tai Kirstinän esseetä (tai molempia) ja kirjoita niiden herättämiä ajatuksia etäopettajalle. Liitä mukaan mietteitäsi siitä, mitä runous *sinulle* on.

2. Kirjoita n. 1-2 sivun mittainen esittely tai arvostelu jonkin valitsemasi lyyrikon yhdestä teoksesta – siitä jonka olet lukenut tarkimmin.

3. Lähetä katsottavaksi viisi mahdollisimman erityyppistä runoasi eri ajoilta. Jos sinulla on tallessa elämäsi ensimmäinen runo, lähetä sekin. Mutta pane mukaan myös jokin aivan uusimmistasi.

4. Kirjoita jokin tuttu kansanlaulu tai muu perinteinen runo vapaamuotoiseksi. Lyhennä tarpeen vaatiessa, anna kuvien puhua ilman selitystä. Harkitse ja kokeile joka sanan ja säkeen pituutta ja paikkaa, kiinnitä huomio myös välimerkkeihin. Emme kirjoita asiatekstiä, välimerkkisäännöt eivät meitä sido. Runossa pisteillä ja pilkuilla – ja niiden poisjättämisellä – on aivan oma tehtävänsä. Säeraja voi runon tauottajana ja jäsentäjänä korvata välimerkkiä – säkeen sisällä puolestaan piste voi luoda merkityksekkään tauon. Kokeile. Särje vasensuora, jos runon sisältö vaatii niin. Korosta tär-

keimpiä sanoja ja lauseita sisennyksin, välimerkein.
Mitä muita keinoja löydät!

Kerro lopuksi vaikutelmasi siitä, miltä tuntui tällainen
tutun runon “rikkominen”. Mitä laulusta jäi?